

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЕВРИСТИЧНОГО НАВЧАННЯ

Пильнік Е. О.

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. У даній статті розглядається поняття евристики, евристичного навчання у філософському, психологічному та педагогічному аспектах.

Ключові слова: евристика, евристичне навчання, творчий розвиток та саморозвиток.

Анотация. Пильник Э. А. Понятие и сущность эвристического обучения. В данной статье рассматривается понятие эвристики, эвристического обучения в философском, психологическом и педагогическом аспектах.

Ключевые слова: эвристика, эвристическое обучение, творческое развитие и саморазвитие.

Annotation. Pylnik E. Concept and essence of heuristic teaching. The concept of heuristic, heuristic teaching in philosophical, psychological and pedagogical aspects is examined in this article.

Key words: heuristic, heuristic teaching, creative development and self-development.

Постановка проблеми. У наш час особливо актуальною є об'єктивна потреба в активному розвитку інтелектуально-творчого потенціалу кожної особи, нації, суспільства в цілому. У реалізації цього завдання провідна роль належить освіті, навчанню. Проте практика свідчить, що процес навчання творчості ще не став нормою в освітніх закладах. Це означає, що людинотворчому аспектові навчання не завжди відводиться належне місце.

Розв'язання зазначеної проблеми потребує пошуку, розробки та впровадження адекватних дидактичних технологій, методів та форм організації навчального процесу, які містять достатній потенціал для створення ситуацій творчого розвитку студента. Одним із засобів стимулювання творчого саморозвитку студентів сучасна психолого-педагогічна наука визначає евристичне навчання [1; 2; 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему творчого розвитку та саморозвитку досліджували такі педагоги та психологи, як В. І. Андрєєв, Д. Б. Богоявленська, П. Я. Гальперин, В. В. Давидов, Н. П. Пархоменко, Я. О. Пономарьов, Л. О. Савченко, О. Я. Савченко, В. А. Сластьонін та ін. Питання евристичного навчання розглянуто у

працях таких учених: Т. О. Дмитренко, Ю. М. Кулюткін, В. І. Лозова, О. Н. Лук, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, Л. Ф. Спрін, Н. Ф. Тализіна, Д. А. Троїцький, А. В. Хуторський та ін.

Метою статті є аналіз поняття евристики, евристичного навчання у філософському, психологічному та педагогічному аспектах.

Результати дослідження. Освіта для більшості педагогічних систем, що діють в сучасних школах і вузах, – це передача новому поколінню досвіду та знань попереднього. Проте загальноприйняте розуміння освіти як засвоєння людиною досвіду минулого вступає сьогодні у протиріччя з його потребою у самореалізації та необхідністю розв'язання актуальних проблем швидкоплинного світу. Від сучасної людини вимагається осмислено діяти у ситуації вибору, грамотно ставити і досягати власних цілей, діяти продуктивно в особистих, освітніх і професійних областях. Водночас існує зовнішнє соціальне замовлення освіти, що відображено у вимогах суспільства до підготовки його громадян.

У традиційному навчанні студент спочатку «одержує знання», а потім застосовує їх, у тому числі і творчо. Вважається, що приріст знань, як особистих, так і загальнолюдських, можливий тільки після знайомства з уже наявними знаннями. Підносячи студентам «готові» знання, школа виховує споживача, втрачаючи при цьому творця і діяча. Переважання зовнішньої заданості у цілях, змісті освіти призводить до послаблення внутрішньої мотивації студентів, гіперболізації формальних цінностей освіти (отримання оцінки, здача заліків, іспитів).

У навчанні креативного типу студент спочатку конструює знання у досліджуваній області реальності, спираючись на особистий освітній потенціал. Одержаний ним продукт діяльності (гіпотеза, твір, модель тощо) співставляється потім за допомогою педагога з культурно-історичними аналогами, внаслідок чого даний продукт переосмислюється, добудовується, спричиняючи необхідність нової діяльності. Особистий

освітній приріст студента (його знань, почуттів, здібностей, досвіду, матеріальної продукції) у цьому випадку неминучий [10, 9].

Прообразом даного типу навчання є метод Сократа, який, шляхом особливих питань і міркувань, допомагав співрозмовнику самостійно приходити до постановки та розв'язання проблеми, в результаті істина відкривалася не тільки учню, а й вчителю. Основою системи Сократа є принцип «знаючого незнання», тобто визнання недостатності знань про будь-яке, навіть найпростіше поняття і розгортання на цій основі процесу пізнання-пригадування. «Я знаю, що нічого не знаю» – початкова евристична формула Сократа [6, 595-596]. За нею йде уточнення того, що саме він не знає, тобто «упредметнення» незнання, виділення і фіксація об'єкту незнання з подальшим його засвоєнням – дидактичний процес, протилежний за своєю суттю поширеному «вивченню відомих знань».

За Сократом, у будь-якій людині «живуть вірні думки про те, чого вона не знає». І якщо її «часто і по-різному питати», то ці думки починають в ній «ворушитися», «немов сні». Організована Сократом діяльність завжди призводить до створення нових продуктів – усвідомлення незнання, виявлення протиріч, формулювання проблем, конструювання дефініцій. Така діяльність продуктивна й евристична за своєю сутністю, хоча в античні часи дані терміни не застосовувалися. Для позначення продуктивної діяльності використовувалося поняття «творчість». Діяльність Сократа була творчою, але її відмінність від матеріальної творчості полягала в створенні продуктів абсолютно іншого плану – знань. Для даного процесу потрібна була інша дефініція, ніж упредметнене у той час поняття творчості. Виникла необхідність у понятті «евристика» (в перекладі з грецької мови «heurisko» означає «відшукую», «знаходжу», «відкриваю»).

Термін «евристика» ввів у III ст. н. е. давньогрецький математик Папп Александрійський, який узагальнив праці античних математиків.

Методи, відмінні від чисто логічних, Папп об'єднав під умовною назвою «евристика». Його трактат «Мистецтво вирішувати задачі» можна вважати першим методичним посібником, що показує, як поступати, якщо задачу не можна вирішити за допомогою математичних і логічних прийомів.

У сучасних науках поняття евристики розглядається по-різному. У психології евристичний процес – це процес побудови нової дії, яка направлена на досягнення мети у новій для системи ситуації» [8, 8]. Нова ситуація, нова мета і нова дія – такими є ознаки евристичного процесу і евристичної діяльності. Евристика розглядається психологами як спеціальний розділ науки про мислення. Її основний об'єкт – творча діяльність; найважливіші проблеми – задачі, що пов'язані з моделями прийняття рішень в умовах проблемних ситуацій, пошуку нового опису зовнішнього світу. За евристикою зберігається функція методу навчання, причому не тільки у вигляді сократичних бесід, але й колективних способів вирішення проблем, таких, як «мозковий штурм».

У сучасній педагогіці під евристикою розуміється «система логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження» [5, 18].

Ще ширше розуміння евристики трактується у філософських роботах. У філософських словниках пропонуються наступні трактування даного поняття: «Евристика – наука про виникнення нового (думок, ідей, способів дії) у знанні і діяльності людини» [4, 390]. «Евристика – наука, що вивчає творчу діяльність, методи, що використовують у відкритті нового і в навчанні... Призначенням евристики є побудова моделей процесу рішення нової задачі» [9, 420]. У задачу евристики, – пише Г. А. Подкоритов, – входить розробка засобів управління евристичними процесами, вивчення умов формування здібностей до творчої інтелектуальної діяльності і методів її організації» [7, 6].

У тлумачному словнику англійської мови Random House під евристикою розуміється метод дискусії, а також вивчення евристичної

процедури (методики). Термін «евристичний» (heuristically) тлумачиться там більш варіативно: той, що указує; стимулюючий інтерес як засіб подальшого дослідження; надихаючий людину до того, щоб вивчати, знаходити, розуміти, або вирішувати проблеми по-своєму, як експериментуючи, оцінюючи можливі відповіді або рішення, так і методом проб і помилок: евристичний навчальний метод; той, що має відношення, або заснований на експериментуванні, оцінці, або методах проб і помилок; комп'ютери, математика. Такий, що має відношення до вирішення проблеми методом проб і помилок у тому випадку, коли алгоритмічний підхід непрактичний. У наведених трактуваннях містяться психолого-педагогічні ознаки терміну «евристичний»: стимулювання інтересу до дослідження, надихання на самостійний пошук.

Великий енциклопедичний словник пропонує три значення евристики: спеціальні методи, що використовуються в процесі відкриття нового (евристичні методи); наука, що вивчає продуктивне творче мислення (евристичну діяльність); висхідний до Сократа метод навчання (так звані сократичні бесіди) [3, 1388].

Таким чином, залежно від обраної точки зору, світоглядної позиції або наукової області, під евристикою розуміють:

- припущення, що засновані на загальному досвіді вирішення задач;
- прийом або сукупність логічних прийомів вирішення завдань, виконання теоретичних досліджень, конструювання моделей;
- метод відкриття нового (істини), зокрема метод проб і помилок;
- метод (сукупність методів) навчання, наприклад, дискусії;
- діяльність, що характеризує процес продуктивного творчого мислення, натхненного дослідження;
- розділ психології;
- наукову область, що вивчає специфіку творчої діяльності;
- науку про творчість.

У контексті нашого дослідження ми розділяємо позицію А. В. Хуторського, за визначенням якого евристика – це спрямованість діяльності людини, що орієнтована на створення нею суб'єктивно або об'єктивно нового і значущого продукту. Насправді, якщо вважати будь-яку діяльність людини продуктивною, то все, що вона робить, можна назвати евристичним. Пряма ж вказівка на евристичність того або іншого прийому, методу або принципу говорить про те, що йдеться про отримання нового продукту – предметного, уявного, почуттєвого або іншого [10, 26].

Таким чином, терміни «евристика», «евристичний» можна застосовувати до будь-якого методологічного елементу діяльності, у тому числі й до діяльності освітньої. Дана характеристика або ознака, висловлювана по відношенню до прикладеного елементу, означатиме, що мається на увазі відкриття, створення або народження нового продукту в ході даної діяльності. Наприклад, евристичне навчання – це тип навчання студентів пошуку і створенню нового в їх знаннях, уміннях, способах діяльності, особових якостях, матеріалізованих продуктах освіти.

Дидактична цінність евристики розкривається за допомогою організації евристичного навчання. Основоположником евристичного навчання, виходячи з вищезгаданого, можна вважати Сократа. Відмінність цього типу навчання від традиційного полягає в зміні співвідношення між знанням і незнанням. Традиційний орієнтир навчання – переведення незнання у знання: «дати знання», «одержати знання» – ці фрази відображають звичне значення взаємодії студента і викладача. Вважається, що у процесі навчання знання студента збільшуються. Результативність навчання студент може виражати у формі знань про свої знання: «Я знаю, що у мене є наступні знання...».

В евристичному підході, намагаючись переводити незнання у знання, студент стикається з парадоксальною ситуацією збільшення незнання, оскільки саме воно «упредметнюється», стає очевидним і перетворюється

на знання про незнання: «Я знаю, що у мене ще немає наступних знань...». Цей, на перший погляд, парадокс стосовно наукової діяльності був сформульований Ф. Ніцше: «Розвиток науки все більше перетворює «відоме» в невідоме: прагне воно якраз до зворотного і виходить з інстинкту зведення невідомого на відоме» [10, 20]. У результаті евристична освіта стає механізмом саморуху, оскільки студент орієнтується не на отримання відповідей (тобто знань), а на відшукування питань (тобто незнань).

Насправді, при евристичному навчанні педагог разом із студентами часто приходять до ситуації, коли для вирішуваної проблеми не виявляється однозначної або визначеної відповіді. Така ситуація служить основою для того, щоб зафіксувати проблематику, що виникла, «упредметнити» одержане незнання, переводячи його в знання про незнання, усвідомити процес, що призвів до даної ситуації. Для студентів, що звикли до збільшення інформаційних знань, такий підхід виявляється психологічно важким, але у процесі кількісного зростання зафіксованого незнання цей зміст починає розумітися ними як зміст освіти, а не відсутність його. Зрозуміло, результат «упредметнення» незнання не є єдиним елементом змісту евристичної освіти. Здобуте студентами знання доповнюється культурно-історичними продуктами людської діяльності [10, 20-21].

Видобування прихованих в людині знань може бути не тільки методом, але й принципом її освіти. В цьому випадку студентів пропонується вибудовувати траєкторію своєї освіти у кожній з дисциплін, що вивчаються, створюючи не тільки знання, але й особові цілі занять, програми свого навчання, способи освоєння тем, що вивчаються, форми уявлення і оцінки освітніх результатів.

Близьким нашій концепції є визначення евристичного навчання, запропоноване А. В. Хуторським: «Евристичне навчання – це таке

навчання, що ставить головною задачею конструювання учнем власного значення, цілей і змісту освіти, а також процесу його організації» [10, 9]. Традиційно зміст освіти передається студенту з метою його засвоєння, в евристичному ж навчанні – для того, щоб студентом було створено власний зміст освіти у вигляді його особистих продуктів творчості. Окрім особового змісту освіти студент за допомогою педагога створює і реалізує програму свого навчання у загальноосвітньому процесі. Завдання педагога – допомогти кожному студентові побудувати індивідуальну траєкторію освіти, яка співвідноситься із загальноприйнятими досягненнями людства і направлена на їх приріст.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Творча здатність людини є втіленням як природовідповідної, так і культурної її суті. Саме в творінні людині дана можливість здійснювати своє призначення, тому головною метою української освіти є створення умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина. За таких умов питання творчого розвитку та саморозвитку входять до кола першочергових завдань національної школи.

У процесі аналізу науково-педагогічних джерел та фахової літератури з'ясовано, що дидактичне значення евристичного навчання у процесі творчого саморозвитку студентів висвітлено фрагментарно і потребує подальшої розробки й апробації методів організації евристичного навчання у навчальному процесі вищої школи. Евристичне навчання ставить головною задачею конструювання студентом власного значення, цілей і змісту освіти, а також процесу його організації, що створює відповідні умови для творчого розвитку та саморозвитку студентів. Актуальність проблеми для сучасної системи освіти передбачає продовження дослідження, а отримані висновки – перевірки і впровадження у навчальний процес.

Література

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 238 с.
2. Андреев В. И. Эвристика для творческого саморазвития. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1994. – 286с.
3. Большой энциклопедический словарь. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: БРЭ, 1997. – 1428 с.
4. Краткий словарь по философии / Под ред. И. В. Блауберга, И. К. Пангина. – М.: Политиздат, 1982.– 431 с.
5. Педагогика: Учеб. пособ. для студ. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
6. Платон // Собр. соч.: В 4 т. - Т. 1. – М.: Мысль, 1990. – 860 с.
7. Подкорытов Г. А. О природе научного метода: Монография. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 224 с.
8. Поспелов Д. А., Пушкин В. Н., Садовский В. Н. К определению предмета эвристики // Проблемы эвристики. – М.: Высшая школа, 1969. – 147с.
9. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1980. – 448 с.
10. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.

ВИХОВАННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Ракітянська Л. М.

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. В статті розглядаються концептуальні засади виховання музичної культури учнів в контексті гуманістичної педагогіки.

Ключові слова: музична культура учня, гуманістична педагогіка.

Annotation. Rakitjanska L. N. Vostitanie muzykal'noj kul'tury uchaščixsja v kontekste gumanističeskoj pedagogiki. V stat'je rassmatrivaются концептуальные основы воспитания музыкальной культуры учащихся в контексте гуманистической педагогике.

Ключевые слова: музыкальная культура учащегося, гуманистическая педагогика.

Annotation. Rakitjanska L. Education of musical culture of pupils in a context of humanistic pedagogics. Modern approaches to the aims of musical education that are conceptually important in terms of humanistically oriented pedagogics are regarded in the article.

Key words: musical education, humanistic pedagogics.

Постановка проблеми. Музика завжди вважалась унікальним засобом виховного впливу. Протягом багатовікової історії людства, починаючи ще з далеких часів античності, у філософсько-педагогічних трактатах стверджувалась думка про соціально-виховну роль музики в суспільстві та її впливове значення в житті людини. Як виховний засіб музика використовувалась майже в усіх ідеологічних системах різних соціально-економічних формацій.

Розбудова сучасної національної системи освіти пов'язана з пошуками й упровадженням нових педагогічних підходів, серед яких

пріоритетним виділяється гуманізація навчально-виховного процесу, гуманність (від лат. *humanus* – людяний), людяність, шана і повага до людей, до людської гідності.

Характерно, що в пошуках шляхів реалізації гуманістичного підходу вчені називають педагогіку співробітництва і мистецтво. «Саме про роль мистецтва сьогодні необхідно говорити як про центральний напрямок в гуманізації школи», – стверджує Б. М. Неменський [4, 106].

Чому саме мистецтво здатне «олюднити» школу? У чому сила його впливу на людину? Як ефективніше використати цю впливову силу мистецтва у виховних цілях? Ці питання стоять у центрі уваги сучасних педагогів, хвилювали вони і педагогів минулого.

Вітчизняні та зарубіжні педагоги, музиканти в різні часи висловлювали загальну думку про те, що музика як вид мистецтва, володіє особливою здатністю облагороджувати дитину. Чистота, високий дух справжнього мистецтва зміцнюють дитину духовно, роблять її розумнішою, добрішою, досконалішою. І в цьому розумінні музика є незамінним виховним засобом.

Історія становлення теорії та методики музичного виховання свідчить про велику спадщину видатних діячів минулого у вигляді педагогічних ідей, думок, поглядів, методик використання музики як виховного засобу.

І хоча акценти в цих методичних положеннях розставлялися по-різному, можна з певністю стверджувати, що педагогами минулого розглядалися різні сторони музичного навчання і виховання, визначались показники музичної освіченості і вихованості, які сьогодні ми розуміємо як елементи музичної культури особистості.

Сучасна методика музичного виховання, увібравши й узагальнивши передові педагогічні ідеї минулого, критично їх переосмисливши, визначає головну мету масового музичного виховання: формування у школярів

музичної культури як важливої й невід'ємної частини їхньої духовної культури.

Педагогічна сутність поняття «музична культура особистості» полягає у погляді на музичну культуру як особистісне утворення у вигляді системи взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів, кожен з яких має конкретне змістовне наповнення.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасні концептуальні основи формування музичної культури учнів ґрунтуються на засадах гуманістично зорієнтованої загальної педагогіки, суть яких розкрита в роботах І. Зязюна, Л. Масол, Б. Неменського, Д. Кабалецького, О. Ростовського, О. Рудницької та інших.

Метою статті є узагальнення сучасних підходів до проблеми виховання музичної культури учнів в контексті гуманістичної педагогіки.

Отримані результати. 1. Зміст освіти, як відомо, складає система знань, умінь, досвіду творчої діяльності та досвіду емоційно-особистісного ставлення до оточуючого світу, засвоєння якої забезпечує формування цілісної гармонійної особистості.

Сучасні умови реформації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі пов'язані з переглядом пріоритетів освіти. Ще в недалекому минулому, 10-15 років тому першочерговим завданням навчально-виховного процесу вважалось оволодіння учнями так званими ЗУНами (знаннями, уміннями, навичками). Це сприяло розвитку розумових здібностей учнів, вмінню логічно мислити, запам'ятовувати навчальний матеріал. Спостерігалася певною мірою абсолютизація природничих наук, що орієнтувало педагогічний процес на розвиток технократичного мислення учнів, навчально-пізнавальна діяльність яких носила переважно репродуктивний характер. Два інших освітніх завдання – творчий розвиток та емоційно-ціннісне виховання учнів мали дещо другорядне значення.

З часом, критично переосмисливши здобутки і недоліки педагогічної теорії і практики, вчені визнали, що і природознавчі, і гуманітарні шкільні предмети – це пріоритет, перш за все, думки, логіки, мислення. Вони дають знання об'єктивних законів природи, суспільства, формують мислення учнів, їхній інтелект. Але дитина в процесі свого зростання і фізичного, і духовного пізнає навколишній світ не лише завдяки мисленню, знанням, вона емоційно на нього реагує. Дитині взагалі, як стверджують вчені, ближче єдність думки і почуття, ніж чиста думка. Оволодіваючи знаннями дитина розвивається розумово, але це ще не забезпечує її вихованості. Можна бути грамотною, ерудованою людиною і водночас жорстокою і нелюдною. З цього приводу Б. М. Неменський пише: «Творчо розвинутий і грамотний негідник для суспільства небезпечніший негідника безграмотного і нетворчого. А такому поєднанню якостей історія людства дає багато страшних прикладів» [4, 126].

Почуття – це самий яскравий вияв людини, це те, що робить людину людиною. «Ніщо – ні слова, ні думки, ні навіть вчинки наші не виявляють так ясно і вірно нас самих і наші відносини із світом, як наші почуття...» – писав К. Д. Ушинський [5, 117].

Ось чому емоційна вихованість, як і творчі якості дитини є так само важливими в її всебічному розвитку, як і розумові та пізнавальні здібності.

Але ці якості, як було зазначено, ЗУНами не передаються. Почуття дитини, її творчі здібності – це завжди суто індивідуальне, суб'єктивне. Наукове пізнання є об'єктивним пізнанням дійсності, яке виключає всякий суб'єктивізм. І. А. Зязюн пише: «Вивчене граматичне правило, закон фізики чи математичне рівняння зовсім не гарантують ні людині, ні суспільству блага, бо вони не опочуттєвлені, не гармонізовані єдністю інтелекту і душі, яка є критерієм добротворення» [2, 79].

«Єдність інтелекту і душі», думки і почуття, об'єктивного і суб'єктивного несе в собі мистецтво. Якщо наука дає дитині знання про

світ, то мистецтво вчить сприймати і відчувати красу цього світу, чуттєво його пізнавати. Саме твори мистецтва дають змогу засвоїти їх зміст шляхом його переживання. А розвинута чутливість дитини забезпечує сформованість її морально-естетичних, гуманістичних основ як особистості.

Маленький хлопчик дивиться мультфільм «Гидке каченя». Історія про маленьку, незахищену пташку не залишила дитину байдужою. На її очах з'являються сльози. Це свідчить про те, що дитина не просто сприйняла історію про маленьку пташку як певну пізнавальну інформацію, а вона відчула жаль, співчуття, небайдужість, тобто виявила морально-естетичні переживання свого ставлення до беззахисної істоти. Відбулося не лише розумове пізнання змісту оповідання, його усвідомлення, а й емоційне його пізнання, яке виявилось у вигляді особистого переживання дитини.

Отже, виховання особистого ставлення до певного об'єкту досягається тоді, коли виникає переживання. Тобто ставлення – це завжди переживання, це діяльність почуттів або духовна діяльність. У дитини поступово, починаючи з ранніх років, формується ставлення до своїх батьків, вчителів, взагалі до оточуючих її людей, до навчання, моральних та естетичних норм тощо. І поки ці відносини не набули емоційно-ціннісного, позитивного характеру, не можна говорити про вихованість дитини, хоча можуть бути знання, уміння і розвинуті творчі здібності.

І такому ставленню до оточуючого світу вчить саме мистецтво. Його художні образи розкривають, як людство не знає, а саме ставиться до подій, фактів реального життя. У специфічній художній формі мистецтво дає змогу чуттєво пізнати світ, пережити той величезний досвід людських почуттів, який накопичило людство за всю історію свого існування. Завдяки своїй емоційно-образній природі твори мистецтва здатні донести думки, ідеї, погляди, передати в конкретно-чуттєвій формі багатогранний зміст людських відносин. Їх сприйняття людиною породжує складні

переживання: радості й горя, піднесення і печалі, довіри і скорботи тощо. Завдяки дії психофізіологічного механізму «сінтонії» (рос. – уподобление), що полягає у перенесенні життєвих станів інших людей на власне життя, співчутливому ставленню до сприйнятого, суспільні проблеми, ідеали, цінності, виражені у творах мистецтва можуть стати глибоко особистими, якщо вони сприйняті, відчуті й пережиті.

Залучення дітей з самого раннього віку до цієї духовної скарбниці, невичерпаного джерела людських почуттів – надійний і нічим не замінний шлях виховання їх духовності, людяності, чуйності.

Таким чином, у межах гуманістично зорієнтованої педагогіки, з перенесенням акцентів в змісті освіти з ЗУНів на творчий розвиток особистості і виховання її духовності з особливою гостротою актуалізується проблема мистецтва в загальноосвітній школі. Саме предмети мистецтва в школі (музика, література, зображальне мистецтво, хореографія) є за своєю суттю людинознавчими, оскільки їхній зміст засвоюється через його переживання, а це один із факторів гуманізації шкільного уроку.

І в цьому значенні формування музичної культури учнів як особистісного утворення в процесі засвоєння змісту музичного навчання повинне відбуватися на ґрунті багатовікової музичної культури людства.

2. Сучасна музична педагогіка розмежовує поняття «музичне виховання» і «музичне навчання». Музичне навчання – це процес взаємодії вчителя й учнів з метою передачі одним і засвоєння іншими досвіду музичної діяльності. Музичне виховання – цілеспрямоване формування естетичного, ціннісного, особистісного ставлення до музичного мистецтва.

Практика свідчить, що на уроках музики загальноосвітньої школи переважає засвоєння учнями музичних знань з певної теми, оволодіння практичними навичками музичної діяльності в різних її видах, тобто вирішуються дидактичні завдання уроку.

Вважається, що вивчення музичних творів, знань про них автоматично впливає на внутрішній стан дитини, викликаючи в неї відповідну емоційну реакцію і співпереживання музичному образу. Розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів, виховання в них особистісних якостей на музичному матеріалі розглядається як похідне завдання від дидактичного. А відтак виховному і розвиваючому завданням відводиться другорядне значення, і цілеспрямовано та результативно вони, як правило, на уроках не вирішуються.

Такий стан речей суперечить як ідеї гуманізації освіти, так і призначенню музичного виховання у духовному становленні дитини. Педагогічний процес, побудований за принципом гуманізації, ставить в центр дитину і передбачає, перш за все, розвиток її індивідуальних якостей, творчих здібностей, нахилів. І в цьому розвиваючо-виховному процесі знанням і вмінням відводиться роль бути засобом цього розвитку.

З іншого боку, Б. В. Асаф'єв, який стояв у витоків сучасної музичної педагогіки писав: «... якщо дивитись на музику як на предмет шкільного навчання, то перш за все потрібно категорично відвести у даному випадку питання музикознавства і сказати: музика – мистецтво, тобто певне явище в світі, яке створено людиною, а не наукова дисципліна, якій навчаються і яку вивчають» [1, 52].

Ми приєднуємося до думки тих педагогів, які вважають, що на уроках музики загальноосвітньої школи першочерговими мають бути розвиваючі та виховні завдання, а дидактичне має бути їм підпорядковане.

Отже, музичне виховання і навчання учнів різних вікових груп повинне здійснюватися як єдиний органічний процес творчого розвитку особистості учня, виховання у нього емоційно-позитивного ставлення до музичного мистецтва в процесі оволодіння музичними знаннями і вміннями.

Але в цьому органічному єднанні чотирьох елементів змісту музичної освіти домінуючим началом, за нашим переконанням, має бути

виховання емоційно-особистісного ставлення до творів мистецтва. Саме формування «ставлення до музики» розглядається як найбільш суттєва категорія музичного виховання, а досвід емоційно-ціннісного ставлення до дійсності, що втілений в творах мистецтва вважається найбільш суттєвим елементом музичної культури особистості.

3. Сучасний підхід до завдань музичного виховання учнів ґрунтується на засадах органічного поєднання національної та світової музичних культур. Вихідним, домінуючим началом навчально-виховного процесу на уроках музики має стати прилучення дітей до музичної спадщини рідного народу. Вважається, що найбільш природнім і доступним шляхом відбувається засвоєння дітьми, особливо у молодшому шкільному віці, саме національної музики. Це пояснюється існуючим національним «музичним генотипом» як сукупністю спадкових музичних структур і засобів, які поколіннями передавалися в народі (С. Науменко). А оскільки зміст музики становлять людські емоції, настрої, почуття, то музичні засоби, які їх виражають (лад, ритм, гармонія тощо), є похідними від них.

Отже сприйняття і переживання учнями інтонацій національного мелосу, відчуття самотності і ментальності свого народу повинне бути в центрі уваги вже з самих перших уроків музики в школі. На це і націлює шкільна програма з «Музики», до якої увійшли кращі надбання вітчизняної музичної культури, професійної та народної музики. У програмі визначається провідна роль музичного фольклору в музичному вихованні учнів. Звернення до народної музичної творчості – це не лише данина пам'яті історичного минулого свого народу. Зміст музичного фольклору сповнений потенціалу високої духовності й справжніх життєвих цінностей; прикладів мужності та шляхетності, щирості й людяності, віри в перемогу добра над злом. Осягнення дітьми цієї невичерпаної криниці духовності, «присвоєння» національних художньо-естетичних цінностей і

перетворення їх на власні цінності та переконання зробить дітей добрішими і чуйнішими.

А через національне музичне мистецтво дитині легше зрозуміти своєрідність музики інших народів і уявити надбання української музичної культури як складової світової музичної спадщини.

Отже, виховання учнів на основі народної музичної творчості, національних культурно-історичних традицій, обрядів – це, з одного боку, виховання національних почуттів, з іншого – відкритість до сприйняття і розуміння загальної світової культури. Через національне до засвоєння фундаментальних духовних цінностей людства – це надійний шлях виховання національної самосвідомості дитини в її духовному і культурному зростанні.

4. У формуванні музичної культури учнів важливе значення має вірне розуміння вчителем сутності музичного мистецтва, його пізнавально-дидактичних, виховних та розвиваючих можливостей.

Сучасною естетикою мистецтво розглядається як специфічна художня форма освоєння дійсності, що є, поряд з філософією, наукою, мораллю та релігією, однією з форм суспільної свідомості. Але на відміну від філософії, науки, призначенням яких є теоретичне осмислення світу, що виражається в абстрактно-логічній формі понять і категорій, мистецтво є чуттєвим пізнанням світу втіленим в специфічній художній формі.

Оскільки мистецтво є головним предметом естетичної науки, кожен мистецький твір має бути сприйнятий і осмислений учнями, перш за все, як явище естетичне, що існує у формі прекрасного, піднесеного, трагічного або комічного. Такий підхід до сприйняття твору мистецтва як до конкретного виразу прекрасного буде першим кроком на шляху формування в учнів ставлення до мистецтва як до прекрасного, тобто естетичного ставлення.

Формування музичної культури учнів здійснюється не лише під впливом музики. У музично-естетичному вихованні широко використовується взаємодія різновидів мистецтв, кожен з яких посилює вплив іншого завдяки специфічності виражальних засобів.

Використання синтезу мистецтв, у якому органічно поєднане їхнє естетичне начало, діє на дитину як повноцінний естетичний вплив. Специфіка мистецтва полягає саме в сконцентрованості в ньому естетичного, створеного за «законами краси», і це становить його естетично-художню сутність. А відтак, впливаючи на психіку, свідомість дитини, мистецтво формує, перш за все, її естетичні якості, які в сукупності складають естетичну свідомість особистості: естетичні потреби, смак, емоції, ідеал. Ці складові естетичної свідомості нерівнозначні між собою. Вихованість естетичних потреб, смаку, ідеалу визначається розвиненістю емоційно-чуттєвої сфери дитини.

Звернення до сучасних підручників, посібників з естетичного виховання свідчить про неоднозначність визначень цього поняття різними авторами. Сходяться у думці про сутність і значення естетичного виховання, педагоги-науковці по-різному формулюють мету цього виду виховання.

Вчителів музики важливо враховувати, що первинне визначення слова «естетика» (від грецьк. «aesthetikas») означає «чуттєвий». Виходячи з цього визначення естетичне виховання є виховання почуттів. Саме наявність емоційного переживання дитини від сприйняття твору мистецтва свідчить про адекватність і глибину естетичного враження.

Чим більше розвинуті почуття дитини, тим чутливішою вона є до сприйняття прекрасного. Чим більше здатна дитина відчути і пережити емоції, які супроводжують спілкування з прекрасним і потворним, піднесеним і низьким, трагічним і комічним, що інтегруються в почуття естетичної насолоди, задоволення і «очищення», тим більше:

- виникає бажання і потреба у повторному відчутті й переживанні естетичної насолоди від сприйняття твору мистецтва;
- викристалізовується уява про прекрасне і досконале, виражене в творах мистецтва, тобто формується уявлення про естетичний ідеал;
- розвивається здатність відрізнити справжню красу від фальшивої «красивості», що веде до утворення естетичного смаку.

Отже, ступінь вихованості естетичних потреб, ідеалу і смаку визначається розвиненістю емоційної сфери дитини.

З іншого боку, часте спілкування з творами мистецтва, сприйняття і переживання їхньої художньо-естетичної краси і досконалості тренує почуття дитини, привчає до емоційного пізнання як особистісного переживання.

Слід зазначити, що для формування естетичної свідомості учнів потрібні і відповідні знання, оцінки, судження. Першоосновою ж є виховання культури почуттів. Ось чому першочерговим завданням оволодіння учнями музичною культурою, за концепцією Д. Б. Кабалецького є саме формування емоційного ставлення до музики на основі її сприйняття. «Від емоції, через знання до переконання», – так визначає послідовність навчання учнів образотворчому мистецтву Б. М. Неменський.

Про розвиток естетичної свідомості учнів вчитель може судити по формам зовнішньої естетичної діяльності дітей. Це впливає із психологічного вчення про єдність внутрішньої діяльності (свідомості) і зовнішньої (поведінкової). Сформований естетичний смак, наявність естетичного ідеалу як уявлення про прекрасне виступають тими регуляторами, які спрямовують діяльність дитини на творення прекрасного в повсякденному житті, побуті, стосунках з іншими людьми, поведінці тощо. Якщо дитина привносить естетичне начало в усі сфери своєї

життєдіяльності – це свідчить про її естетичну вихованість, естетично-перетворюючу здатність.

У навчально-виховному процесі на уроці музики музично-практична діяльність учнів виступає провідною. Поряд із завданням розвитку емоційності учнів ставиться завдання формування діяльно-практичного відношення до музики, набуття виконавських навичок у різних видах музичної діяльності. Спів, музикування на дитячих інструментах, інсценування виступають тими виховними засобами, які дають змогу дитині пережити радість і натхнення від своєї причетності до створення музичного образу, до творення «за законами краси». Краса, яку дитина створила «власноручно», більш зрозуміла й відчутна для неї. Отже вчителю важливо пам'ятати, що виховання музичної культури учнів в основі своїй передбачає розвиток сприйнятливості до краси музичного мистецтва, а через неї до краси людських почуттів і відношень, до збереження і творення краси в житті.

Але розуміння мистецтва як засобу лише естетичного виховання учнів буде не зовсім вірним. У зв'язку з цим важливо враховувати сучасні філософські знання про функціональне значення мистецтва як засобу суспільного впливу на людину. Філософами доведена багатофункціональність мистецтва, що несе в собі можливість комплексного впливу на психіку людини. За думкою М. С. Кагана, мистецтво є способом цілісного виховання духовного світу особистості, саме всебічного формування естетично-морально-політичного змісту людської психіки [3, 306].

Здатність мистецтва проникати в усі сфери людської психіки (емоційну, розумову, вольову), які застаються недоступними для інших засобів впливу, робить його унікальним і не замінимим у формуванні духовності людини. Розвинута емоційно-естетична сфера є тією основою, на якій виховується моральність людини, її світогляд, життєва позиція.

Тому, мабуть, і вважається, що краса в усіх її проявах є найгуманнішою силою, яка виховує в людині людське, яка «врятує світ».

У контексті сучасної гуманістичної педагогіки вислів «через красиве до людяного» набуває значення провідного педагогічного принципу.

Загальновизнаним у філософії є багатофункціональність мистецтва. Проте вчителю, який використовує потенціал мистецтва у навчально-виховному процесі, особливо варто враховувати ті функції, які безпосередньо пов'язані з навчальними, виховними та розвиваючими завданнями уроку.

Серед таких виділяються:

Естетична функція. За думкою Д. Б. Кабалевського, жодна із функцій мистецтва не була б реалізована, якби воно не підкоряло своєю красою. Серед багатьох функцій мистецтва естетична визначається як системоутворююча й інтегруюча всі інші. Кожне функціональне значення мистецтва опосередковано його естетичною природою. Отже, кожне із завдань уроку вирішується перш за все, через естетичну спрямованість його змісту, через відчуття краси творів мистецтва.

Гедоністична функція виявляється в здатності мистецтва приносити задоволення, естетичну насолоду від сприйняття його краси і неперевершеності. Знайомлячи дітей на уроці з новим музичним твором, вчитель повинен намагатися так його «подати», проілюструвати, розповісти, щоб він обов'язково сподобався, викликав би в учнів захопленість і насолоду, а небайдужість. Тільки за такої умови залучення дітей до музики буде дійсно не формальним, а таким, яке дає змогу при зустрічі з прекрасним отримати від цього насолоду.

Пізнавальна функція виявляється в тому, що мистецтво є джерелом особливе, специфічного пізнання світу – це пізнання світу через художню форму. З іншого боку, це пізнання не лише об'єктивного, а й

суб'єктивного, оскільки в кожному мистецькому творі виражене суб'єктивне світосприйняття автора, його внутрішній світ, думки, почуття.

Специфічність музики як виду мистецтва обумовлює і специфічність її змісту, який є за соєю суттю емоційним. Кожен музичний твір є моделлю «душевного руху» (В. Бобровський), у якому «закодовані» специфічними музичними засобами почуття, думки, ідеали і прагнення його автора. Пізнаючи емоційний зміст музичних творів різних жанрів, стилів, епох, учні пізнають емоційний досвід цілих поколінь, від І. С. Баха до Б. Фільц.

Пізнання музичного образу відбувається від емоційного його відчуття до раціонального, а від нього на якісно новому рівні емоційно-раціонального осмислення змісту. Тому, якщо на початковому етапі діти вчаться слухати і пізнавати «емоційний зміст» музичного образу, то поступово вони повинні розуміти не тільки «що», але і «як» відображено, тобто пізнавати мову твору, формоутворюючі елементи змісту, а далі – ідею твору (в складних музичних формах).

У процесі слухання/пізнання музичного твору з'являється почуття, почуття створює цілісний настрій, настрої переростає в психічний стан. Психічний стан закріплює у свідомості людини певне ставлення до життя (Б. Лихачов). У цьому виявляється виховна функція мистецтва. Але вона виступає в декількох значеннях. Композитор в музичному творі відображає дійсність з точки зору суспільних норм, ідеалів і в той же час крізь призму власного світогляду, переконань. Адресуючи свій твір слухачеві, він розраховує на сприйняття, розуміння, співпереживання і таким чином через музичний образ прилучає до світу власних цінностей: естетичних, моральних, громадянських. Пізнаючи «світ цінностей» іншого, переживаючи їх як власні, дитина поступово розширює світ свого «Я», свої ціннісні орієнтації.

Виховне значення музики виявляється і в здатності «очищувати», одухотворювати людину. Древні греки називали це катарсичною дією мистецтва, що знімає духовну напругу.

Музика виховує в людині і так звані «генералізовані здібності», тобто не тільки музичні здібності, а й такі, які важливі в інших сферах людської діяльності: увага, спостережливість, творчість, асоціативність та ін.

Сугестивна функція мистецтва обумовлює особливу його дію – навіяння. Оскільки створення мистецького твору пов'язане зі складними психологічними процесами, які охоплюють як свідомі, так і підсвідомі пласти психіки, то і вплив його на людину відбувається як на рівні свідомого, так і на рівні підсвідомого. Слухаючи музику, людина потрапляє в полон «художнього гіпнозу», завдяки чому відбувається не просто передача і сприйняття почуттів, емоційного змісту твору – людина відчуває на собі гіпнотичну силу музики, яка підкоряє своєму настрою, заряджає певним душевним станом і змушує емоційно реагувати.

Сугестивна дія музики спирається на сугестію музичної інтонації, оскільки музика – мистецтво інтонованого змісту (Б. Асаф'єв).

Цю особливість повинен враховувати вчитель, добираючи в музичний репертуар уроку твори високохудожнього рівня. Проте вчителю допоможуть і правильно відібрані форми та методи музичного виховання, спрямовані на максимально ефективне використання сугестивної дії музичного твору.

Названі вище функції входять в складну систему функціональної структури мистецтва, обумовлюють і переходять одна в одну. Вчителеві важливо знати, що всі функції мистецтва існують в мистецьких творах лише потенційно. Кожне із функціональних значень, потенційних можливостей твору мистецтва реалізується при належній культурі його сприйняття. При зростанні рівня культури сприймання музичного твору посилюється і його впливова дія.

5. Сьогодні визнано, що результативність педагогічного процесу значною мірою залежить від характеру взаємодії між вчителем і учнем. Принципового значення набуває сьогодні зміна позиції учня з об'єкту педагогічного впливу на позицію суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності. Отже, однією із найважливіших професійних якостей вчителя є вміння організовувати спілкування на уроці не «від себе», монологічно, а «від учня» (В. Кан-Калік), тобто з опорою на його суб'єктивний досвід, враховуючи особистісні якості, нахили, інтереси тощо. Знання вчителем нових педагогічних технологій допоможе йому найбільш ефективно організувати педагогічну взаємодію з учнями, спрямовану на виховання їхньої музичної культури.

6. Серед багатьох професійних якостей вчителя провідними, які відповідають вимогам гуманістично зорієнтованої педагогіки, вважаються ті, сукупність яких В. Сухомлинський назвав мистецтвом облагородження дитини. Це спрямованість на іншу людину, емпатія або здатність зрозуміти, співчувати іншому, емоційно-моральна чутність, здатність, за висловлюванням В. Сухомлинського, серцем відчувати іншого в собі, а себе – в іншому.

Висновки та подальший напрямок дослідження. Виходячи з викладеного, зазначимо, що виховання музичної культури учнів загальноосвітньої школи на засадах гуманістично зорієнтованої педагогіки є невідкладним завданням теорії і практики музичного виховання. Подальший напрямок дослідження пов'язаний з питаннями розробки методичних основ виховання елементів музичної культури учнів.

Література

1. Асафьев Б. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. – М. – Л., 1965.
2. Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії // Рідна школа. – 2001. - № 1.
3. Каган М. С. Мир общения. – М.: Политгиздат, 1988.
4. Неменский Б. Пути очеловечивания школы // Новое педагогическое мышление / Под ред. А. В. Петровского. – М.: Педагогика, 1989.
5. Основи викладання мистецьких дисциплін / За заг. ред. О. П. Рудницької. – К., 1998.